

О. В. Негодченко, доктор юридичних наук, ректор Дніпропетровського гуманітарного університету
А. А. Хрідочкіна, здобувач кафедри Кримінального права і кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ОБ'ЄКТИВНІ УМОВИ ТА ПРИЧИНИ, ЩО ДЕТЕРМІНУЮТЬ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Проаналізовано об'єктивні умови та причини, що детермінують злочини проти інтелектуальної власності. Подано характеристику економічних, політичних, соціальних, правових та організаційних детермінантів цього виду злочинів. Запропоновано заходи щодо зменшення впливу об'єктивних факторів на рівень злочинності у сфері інтелектуальної власності.

Ключові слова: злочини проти інтелектуальної власності; детермінанти злочинів проти інтелектуальної власності; об'єктивні детермінанти злочинів проти інтелектуальної власності; запобігання злочинам проти інтелектуальної власності.

The article analyzes the objective conditions and reasons that determine crimes against intellectual property. It is brought the characteristic of the economic, political, social, legal and organizational determinants of this type of crime. It is proposed measures to reduce the impact of objective factors of crime in the sphere of intellectual property.

Key words: crimes against intellectual property; determinants of crimes against intellectual property; objective determinants of crimes against intellectual property; prevention of crimes against intellectual property.

Постановка проблеми. Ефективне дослідження проблем протидії злочинному використанню об'єктів інтелектуальної власності неможливе без належного вивчення етіології цього виду злочинності. Більше того, визначення комплексу кримінологічних детермінантів злочинів проти інтелектуальної власності – неодмінна умова цілеспрямованого впливу на них, який може стати ефективним лише у випадку, якщо базуватиметься на адекватному та об'єктивному уявленні про специфіку детермінантів цих злочинів. Водночас кримінологічна значущість причин та умов, що детермінують будь-які злочини, зазначалася багатьма дослідниками. До того ж наявність причин та умов скоєння злочину неминуче призводить до його вчинення, а у випадку їх подальшого неусунення обов'язково вчиниться ще один аналогічний злочин. Виведення ж умов і причин, що детермінують аналізований нами вид злочинів безпосередньо із загальних факторів злочинності через низку об'єктивних підстав, є дещо ускладненим. І тому, досліджуючи фактори злочинних порушень права інтелектуальної власності, необхідно враховувати певні теоретичні аспекти. Вони полягають у тому, що здебільшого неможливо чітко розмежувати явища, які зумовлюють аналізовані нами злочини, і явища, що сприяють їх появі або поширенню. Слід також розрізняти умови та причини злочинного використання об'єктів інтелектуальної власності та окремих його видів, які можуть значно відрізнятися один від одного за змістом предмета (наприклад, поодинокі розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних у мережі Інтернет, їх промислове розповсюдження на носіях інформації або продаж комп'ютерних дисків із записаними на них комп'ютерними програмами і базами даних тощо). Незважаючи на значну кількість науково виправданих класифікацій факторів злочинності та її окремих видів, сучасна дослідна практика досить переконливо свідчить на користь об'єднання груп однорідних за

© О. В. Негодченко, А. А. Хрідочкіна, 2015

природою причин і умов злочинності у детермінантні комплекси на основі критерію відособленої сфери суспільного життя, до якого належать такі групи факторів: економічні, політичні, правові, організаційні, психологічні та технічні тощо. Стосовно незаконного використання об'єктів інтелектуальної власності треба враховувати і високу ймовірність “рокіровки” традиційних криміногенних і антикриміногенних факторів (наприклад, рівень освіти, наявність судимості, пияцтво, наркотизм тощо), а специфіка системи криміногенних факторів злочинного використання об'єктів інтелектуальної власності значною мірою зумовлена підвищеною питомою вагою організаційного (технологічного) і технічного факторних комплексів. Як свідчать результати проведеного нами дослідження і висновки багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників цієї проблеми, саме ці групи криміногенних факторів потребують підвищеної уваги правоохоронних органів у боротьбі зі злочинами проти інтелектуальної власності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Водночас актуальність визначення умов і причин, що детермінують злочини проти інтелектуальної власності, не викликає сумнівів, оскільки виконання цього завдання сприятиме ефективній протидії злочинності у цій сфері. Про актуальність такої проблеми свідчить і висока активність у спробах виявлення всіх причин і умов учинення злочинів проти інтелектуальної власності як з боку органів державної влади [1], так і серед науковців. Зокрема, до питання визначення детермінантів злочинів проти інтелектуальної власності зверталися у своїх працях В. Василенчук, В. Гринчак, О. Підпригора, Ю. Опалінський, О. Таран, Ю. Трунцевський, Ю. Федоришена, В. Єрмоленко, В. Харченко, М. Давиденко та ін. Але аналіз результатів, отриманих зазначеними дослідниками, переконливо свідчить про те, що у переважній більшості випадків об'єктом цих досліджень стають лише ті фактори, які обумовлюють злочинну активність щодо окремої частини володільців права інтелектуальної власності. При цьому увага головним чином зосереджується переважно на порушенні прав на результати гуманістичної діяльності (авторського і суміжних прав) (Ю. Федоришена, В. Єрмоленко, В. Василенчук, Ю. Трунцевський, О. Таран), і останнім часом на фактори, що сприяють незаконному виготовленню та розповсюдженню комп'ютерних програм (І. Хилько, Л. Безуглий, М. Керченський, В. Голубев, Я. Ващук). Що ж стосується умов і причин, що детермінують злочини проти інтелектуальної власності на результати науково-технічної творчості та індивідуалізації товарів (послуг) та їх виробників, то вони традиційно ототожнюються з детермінантами злочинів у сфері господарської діяльності, що, на наш погляд, не виправдано. Крім того, ця обставина значно ускладнює організацію протидії цій злочинності. Тому вважаємо, що є всі підстави для виокремлення комплексу детермінантів злочинів проти інтелектуальної власності на всі її об'єкти.

Мега статті – аналіз загальних об'єктивних умов і причин поширення злочинів проти інтелектуальної власності, наявність яких сприяє існуванню загальних факторів злочинності у державі, що, своєю чергою, створюють сприятливі умови для вчинення злочинів проти інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. У кримінологічній літературі існують численні класифікації детермінантів злочинності залежно від обраних для неї критеріїв. Ми поділяємо думку більшості сучасних вітчизняних учених про обумовленість вчинення злочинів проти інтелектуальної власності наявністю двох груп факторів: об'єктивних (детермінованих суспільною обстановкою, сформованою під впливом економічних, соціальних факторів і факторів науково-технічного прогресу, які ґрунтуються на історичному досвіді та, як правило, не залежать від рівня свідомості суб'єктів суспільного процесу) та суб'єктивних (в основі яких свідомо поведінка людей, зумовлена їх волею, прагненнями та суспільною метою) [2].

Отже, об'єктивні детермінанти є першою групою причин, що створюють умови для скоєння злочинів проти інтелектуальної власності. До цієї групи умов і причин, що детермінують злочини цієї групи, на нашу думку, слід зарахувати економічні, політичні, соціальні, правові та організаційні детермінанти.

Характеризуючи економічні умови та причини, що детермінують злочини проти інтелектуальної власності, слід зазначити, що для сьогодення характерні повільність і суперечливість економічних реформ, відсутність їх єдиної узгодженої концепції на шляху до побудови ринкової економіки. Як наслідок, сучасний рівень розвитку вітчизняного культурного простору характеризується у тому числі й активним обігом об'єктів права інтелектуальної власності, які виступають не лише як товар, але й джерела отримання незаконних прибутків [3, 228]. Слід звернути увагу на надвисоку рентабельність таких злочинів. Навіть високі непродуктивні витрати (насамперед на хабарі для посадових осіб правоохоронних і контрольних органів) виявляються за такою рентабельністю малозначною економічною перешкодою для поширення незаконного використання об'єктів інтелектуальної власності. Так, із кожного проданого піратського музичного компакт-диска можна отримати 2,5 дол. США прибутку, що загалом в Україні становить приблизно 20 млн дол. США на рік. Незаконні ж доходи від реалізації піратських DVD-дисків ще більші [4, 46]. Унаслідок цього сформувалася ціла галузь злочинного бізнесу, яка приносить значні прибутки і не потребує великих капіталовкладень чи розробки складних механізмів учинення злочинів. Мають місце і швидкі темпи науково-технічного прогресу, здобутки якого значною мірою полегшують вчинення злочинів проти інтелектуальної власності. Існують і сприятливі для вироблення контрафактного програмного забезпечення технологічні умови (контрафактні компакт-диски з програмним забезпеченням можуть бути вироблені на заводах, що мають ліцензію на виробництво музичних і відеодисків; переобладнання виробничих потужностей на випуск програмного забезпечення забирає незначний час і є нескладною операцією; цінова доступність спеціальної техніки дозволяє організувати дрібнотоварне виробництво на обмеженій території).

Відчувається і вплив швидкого розвитку нових технологій (насамперед інформаційних). Наприклад, як зазначалося у Рекомендаціях парламентських слухань “Захист прав інтелектуальної власності в Україні: проблеми законодавчого забезпечення та правозастосування”, в умовах сучасної технологічної революції з'явилися принципово нові можливості відтворення об'єктів, захищених правом інтелектуальної власності. Не виконують своєї запобіжної ролі голографічні та інші марки, що наклеюються на диски, оскільки злочинці навчилися їх досить майстерно підробляти. Це призводить до істотної диференціації структури системи захисту права інтелектуальної власності та ускладнення механізмів саме такого захисту [5, 98]. Немає ряду важливих статистичних показників, складених за міжнародною методологією, передусім, щодо оцінки обсягу використання інтелектуальних здобутків у виробництві, рівня надходжень і виплат ліцензійних платежів, частки вітчизняного високо-технологічного експорту.

Політичні детермінанти злочинів проти інтелектуальної власності органічно пов'язані із політичними факторами тіньової економіки у цілому та незаконного підприємництва зокрема. Так, останнім часом науковці традиційно виділяють такі криміногенні політичні фактори зазначених явищ: а) нестабільність курсу політичних реформ; б) критично високий рівень корумпованості правоохоронної системи, системи податкового та іншого видів контролю над підприємницькою діяльністю (у тому числі пов'язаної з використанням об'єктів інтелектуальної власності); в) незаконне лобіювання вузьких корпоративних інтересів окремих найбільших економічних суб'єктів і фінансово-промислових груп на шкоду інтересам індивідуальних підприємців, дрібних і середніх підприємств; г) необґрунтована орієнтація на закордонні моделі економічного устрою, які існують в умовах, що суттєво відрізняються від вітчизняних; д) зловживання принципом “дозволено все, що не заборонено законом”; є) “самоусунення” держави від регулювання багатьох сфер економіки (у тому числі підприємництва) [6, 24–29].

Крім зазначених, слід виокремити причини, пов'язані зі специфікою контрафактної інтелектуальної продукції. Це: а) державна зневага до ефективного розвитку національного наукового потенціалу; б) відтік талановитих наукових кадрів за кордон шляхом отримання зарубіжних грантів, запрошення на навчання, обмін досвідом тощо. Україна щорічно втра-

чає від 37,5 до 90 млн грн унаслідок відтоку фахівців у галузі комп'ютерних технологій за кордон. Згідно зі статистичними даними українські вищі навчальні заклади щорічно готують близько 1400 спеціалістів [7, 17]. Така ситуація призводить до подальшого відставання України в науковому, науково-технічному та економічному розвитку; в) надзвичайно ліберальна адміністративно-правова та кримінальна політика у сфері боротьби з порушенням права інтелектуальної власності. У США навмисна торгівля комп'ютерною програмою із використанням підробленого фірмового найменування, підробленої документації або упаковки може каратися штрафом на суму до 250 тис. дол. США та/або позбавленням волі до п'яти років для особи, яка засуджена вперше (частина 18, параграф 2314 Зводу законів США) [8, 84]; г) низький рівень державної підтримки вітчизняної продукції результатів інтелектуальної діяльності, які нині не є прибутковим видом діяльності, внаслідок чого перемищаються у тіньову економіку. Так, якщо у США частка інвестицій у нематеріальні активи досягає 10–11 % ВВП, то в Україні вона становить менше 1 % [9, 442]; д) необґрунтована орієнтація на закордонні моделі електронних пристроїв і відсутність ефективного розвитку національної ІТ-індустрії, у тому числі державного замовлення на фінансування національного програмного забезпечення, операційної системи та пакету найпопулярніших офісних програм.

Важливу роль відіграють соціальні умови та причини, що детермінують злочини проти інтелектуальної власності. Йдеться насамперед про зміну соціальної структури суспільства, яка призводить до того, що у ряді сфер, особливо пов'язаних з використанням комп'ютерних програм, баз даних та аудіовізуальної продукції, діють стимули до споживання продукції, виготовленої з порушенням права інтелектуальної власності, а зацікавленість в її виготовленні та розповсюдженні зумовлюється отриманням високих прибутків, що стає можливим унаслідок недотримання права інтелектуальної власності та несвочасного застосування заходів цивільної, адміністративної та кримінальної відповідальності. Нестабільність курсу соціальних реформ, масове зубожіння населення і неконтрольоване зростання цін на всю продукцію викликають бажання витратити менші кошти на власні потреби, неспроможність не лише окремих громадян, але й підприємців витратити кошти на ліцензійне програмне забезпечення, легальну кіно- та аудіо продукцію тощо. Наприклад, високу вартість програмного продукту Я. П. Ващук пояснює тим, що вона визначається витратами на створення програмного коду. Відомо, що у розробці й виробництві ОС Windows 2000 брали участь понад 5 тисяч осіб, а корпорація Microsoft витратила на її випуск понад три мільярди доларів США [10]. Характерною рисою сучасної вітчизняної соціальної моделі є різка диференціація населення за рівнем доходів, низька частка зайнятого населення та бідність основної його частини. За даними ООН, розрив між доходами 10 % найбагатших і 10 % найбідніших громадян України становить 30:1 (за деякими оцінками навіть 40:1) [11, 369]), тоді як оптимальним у благополучних країнах вважається показник 6:1, а гранично допустимим 10:1 [12, 22–24]. Зростаюча поляризація суспільства за рівнем доходів і життєвих можливостей породжує соціальну напругу, стимулює нелегальні, у тому числі протиправні, форми задоволення матеріальних потреб та інтересів значної частини населення.

Важливе місце серед інших об'єктивних загальних детермінантів злочинів проти інтелектуальної власності займають детермінанти правові. Про їх значення свідчить той факт, що з усіх засобів (правових (чинні нормативні акти, які регламентують правила користування об'єктами інтелектуальної власності й установлюють відповідальність за їх порушення); морально-етичних (норми поведінки щодо використання об'єктів інтелектуальної власності та непорушення інтересів його правовласників); адміністративних (засоби організаційного характеру, які регламентують використання об'єктів інтелектуальної власності та їх безпеку, діяльність персоналу, що обслуговує порядок взаємодії користувачів з конфіденційною інформацією); технічних (апаратні пристрої та технічні програми, які виконують функції захисту інтелектуальної власності); фізичних (різного роду механічні, електронно-

механічні пристрої та спорудження, спеціально призначені для створення фізичних перешкод проникнення до програмного забезпечення, що потребує захисту) найбільша питома вага припадає саме на правові, які становлять 60 %.

Характеризуючи правові детермінанти цієї групи злочинів, слід насамперед зазначити недосконалість національного законодавства та невідповідність його сучасним реаліям. Зокрема, як зазначалося у “Концепції розвитку національної системи правової охорони інтелектуальної власності”, ефективність захисту права інтелектуальної власності залежить від досконалості нормативно-правової бази, сформованої інфраструктури національної системи правової охорони інтелектуальної власності. Однак практика застосування законодавства виявила цілу низку проблем, пов’язаних із невідповідністю деяких його вимог нормам міжнародного права, забезпеченням ефективного захисту права інтелектуальної власності та створенням цивілізованого ринку цих об’єктів. Наприклад, у Рекомендаціях парламентських слухань “Захист прав інтелектуальної власності в Україні: проблеми законодавчого забезпечення та правозастосування” зазначалося, що “недостатнє забезпечення правової охорони промислової власності в Україні було одним із чинників зменшення чисельності винахідників, авторів промислових зразків і раціоналізаторських пропозицій. Порівняно з 1991 р. кількість винахідників і раціоналізаторів скоротилася більше ніж у 20 разів; промислові підприємства використовують майже у 8 разів менше винаходів. Усе це свідчить про нестабільність правового забезпечення сприятливих умов для винахідницької діяльності в Україні та недостатній рівень нинішньої системи створення генерації та використання винаходів”.

Наступною групою умов і причин, що детермінують злочини проти інтелектуальної власності, є організаційні. Не випадково переважна більшість сучасних дослідників проблем незаконного використання об’єктів інтелектуальної власності звертає увагу на організаційно-структурну та функціональну невідповідність системи заходів боротьби з такими злочинними проявами, специфіці аналізованого явища і меті такої боротьби. Аналіз досліджень дозволяє стверджувати, що до головних організаційних детермінантів незаконного використання об’єктів інтелектуальної власності належать: 1) перевага у системі органів, наділених повноваженнями щодо захисту інтелектуальної власності, структур, які забезпечують застосування заходів відповідальності за порушення цього права (нерідко на шкоду застосуванню заходів профілактики); 2) малоефективний механізм моніторингу (збору інформації, аналізу, оцінки, прогнозу) стану незаконного використання об’єктів інтелектуальної власності, його факторів і ефективності заходів боротьби з такими злочинними проявами; 3) недоліки у системі органів законодавчої, виконавчої та судової влади, підрозділів (посадових осіб), які спеціалізуються на захисті інтелектуальної власності (зокрема, як засвідчило проведене нами опитування експертів правоохоронних органів, уповноважених на проведення розслідування у кримінальних справах про порушення авторських і суміжних прав, украй рідко (лише в кожному чотирнадцятому випадку) забезпечується відповідна спеціалізація); 4) високий рівень латентності незаконного використання об’єктів інтелектуальної власності зумовлений відсутністю чітких якісно-кількісних розбіжностей між адміністративно-карними та кримінально-карними порушеннями в аналізованій сфері; 5) малоефективний механізм взаємодії недержавних структур із забезпечення протидії незаконному використанню об’єктів інтелектуальної власності (насамперед підрозділів служби безпеки компаній) з державними правоохоронними органами; 6) низький рівень кооперації національних і закордонних правоохоронних органів, які здійснюють функції щодо протидії незаконному використанню об’єктів інтелектуальної власності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проблема умов і причин учинення злочинів проти інтелектуальної власності є однією з найважливіших, оскільки пояснює джерела їх походження, відрізняється неоднозначним методологічним підходом до її розв’язання, що виявляється навіть у відсутності застосування єдиної термінології, а розв’язання даної проблеми має неабияке практичне

значення, оскільки цілком зрозуміло, що необхідно боротися не лише з наслідками негативного явища, але й з причинами та умовами, що його породили.

Таким чином, визначення криміногенних детермінантів злочинів проти інтелектуальної власності – неодмінна умова цілеспрямованого впливу на них, який стане ефективним лише у випадку його базування на адекватному уявленні про специфіку причин та умов, що детермінують ці злочини. До об'єктивних умов і причин належать економічні, політичні, соціальні, правові та організаційні. Їх наявність сприяє існуванню загальних факторів злочинності у державі, які, своєю чергою, створюють сприятливі умови для вчинення злочинів проти інтелектуальної власності.

Список використаних джерел:

1. Про Рекомендації парламентських слухань “Захист прав інтелектуальної власності в Україні: проблеми законодавчого забезпечення та правозастосування” : Постанова Верховної Ради України від 27.06.2007 р. № 1243-V // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 45. – Ст. 524. – С. 23; Про затвердження Концепції розвитку національної системи правової охорони інтелектуальної власності [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.06.2002 р. № 321-р. – Режим доступу : <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/321-2002-%D1%80>
2. Гринчак В. І. Законодавство України – гарант інтелектуальної власності / В. І. Гринчак // Бюлетень з обміну досвідом роботи. – 2005. – № 161. – С. 38–46, с. 42; Федоришена Ю. Ю. Фактори, що обумовлюють вчинення злочинів, пов'язаних з порушенням авторського та суміжних прав / Ю. Ю. Федоришена // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 728–734; Єрмоленко В. А. Умови, що сприяють вчиненню злочинних порушень у сфері авторського права та суміжних прав / В. А. Єрмоленко // Держава та регіони. – Серія: “Право”. – 2009. – № 4. – С. 42–47.
3. Харченко В. Б. Про причини злочинів у сфері інтелектуальної власності / В. Б. Харченко, М. Л. Давиденко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Серія “Право”. – 2011. – Випуск 10. – С. 227–231.
4. Лебідь С. А. Аналіз криміногенної ситуації на ринку об'єктів інтелектуальної власності / С. А. Лебідь // Інтелектуальна власність. – 2004. – № 4. – С. 45–46.
5. Василичук В. І. Попередження правопорушень у сфері авторського та суміжного права / В. І. Василичук // Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ України. – 2004. – № 2. – С. 95–101.
6. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання : аналіт. доп. / Тишук Т. А., Харазішвілі Ю. М., Іванов О. В. ; за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2011. – 96 с.
7. Дмитришин В. Легалізація та ефективне використання програмного забезпечення в Україні / В. Дмитришин // Інтелектуальна власність. – 2002. – № 10. – С. 10–16.
8. Захист прав інтелектуальної власності: норми міжнародного і національного законодавства та їх правозастосування : практичн. посібн. / Д. Лонг, П. Рей, В. О. Жаров та ін. – К. : КІС, 2007. – 448 с.
9. Андрощук Г. О. Біла книга. Інтелектуальна власність в інноваційній економіці України / Андрощук Г. О., Дем'яненко О. В., Жилияєв І. Б. та ін. – К. : Парламентське видво, 2008. – 448 с.
10. Вашук Я. П. Заручники піратського програмного забезпечення [Електронний ресурс] / Я. П. Вашук // Реєстрація товарного знаку в Україні. – Режим доступу : <http://www.patent.km.ua/ukr/articles/i734>
11. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2012. – 404 с.
12. Моніторинг розвитку соціальної сфери України за 2012 рік. – К. : Центр перспективних соціальних досліджень, 2013. – 142 с.